

СПЕЦИФІКА ЗАСТОСУВАННЯ КУЛЬТУРНО-СЕМАНТИЧНОГО ПІДХОДУ У ПРОЦЕСІ ДОСЛІДЖЕННЯ “УКРАЇНСЬКО-НІППОНСЬКОГО СЛОВНИКА А. ДІБРОВИ І В. ОДИНЦЯ”

У статті розглянуто культурно-семантичний методологічний підхід як засіб дослідження національно-культурного пласту слів “Українсько-ніппонського словника А. Діброви і В. Одинця”, а також проблему національно-культурної адаптації мовних одиниць при перекладі.

Ключові слова: культурно-семантичний підхід, реалія, референція, контекст, словник.

Проблема взаємозв’язку мови та культури як об’єкту комплексного дослідження має виключно важливе значення для сучасної гуманітарної науки. Шляхом лексичних запозичень, лексико-семантичного перекладу, мови відіграють першочергову роль у процесах інтернаціоналізації культур, глобалізації міжнародної комунікації та діалозі культур Сходу та Заходу. Сучасний етап розвитку лінгвістики та перекладознавчої науки характеризується вивченням мовних явищ з антропологічної точки зору. У зв’язку з поширенням глобалізаційних процесів, поглибленням економічних відносин України зі східними країнами, зокрема Японією, переосмислюється теорія та практика лінгвістичних досліджень. Мова вивчається вже не лише як автономне системно-структурне утворення, а й як засіб доступу до всіх ментальних процесів, що мають місце у свідомості представника тієї чи іншої етнокультурної формації [Антонов 2001, с.50]. Таким чином, антропоцентричний вимір дослідження мовних явищ спричинив активний розвиток семантичної теорії, на тлі якої актуальним стає *культурно-семантичний підхід*.

Надрукований у 1944 році у Харбіні “Українсько-ніппонський словник А.Діброви та В. Одинця під ред. Ясуда Сабуро” став першою і на довгий час єдиною науковою працею, за допомогою якої японська культурна та політична еліта змогли доторкнутися до реалій та світоглядних особливостей українського народу. Він став не просто інструментом для перекладачів, а в першу чергу – лінгвокраїнознавчим джерелом пізнання України. Однак, говорячи про лінгвокраїнознавство, важливо зазначити, що предметом його виступає не власне культура, а її вираження у мові певного народу. При цьому, на думку Мальцевої [Мальцева 1991, с.131] дуже цінною та надзвичайно цікавою є національно-культурна семантика мови, тобто поняття, які в певній мірі відносяться до сфери економіки, географії, фольклору, літератури, всіх видів мистецтва, особливостей побуту та звичаїв народу-носія відповідної мови. Якщо розглядати словник за його основною функцією, а саме, як інструмент перекладача, то ми знову зіштовхнемося з культурологічною складовою, адже у сучасному перекладознавстві зазначається, що визначальним для всієї перекладацької діяльності є культурний фактор, так як при перекладі контактують не тільки дві мови, а дві культури, отже, ми

перекладаємо не мови, а культури. А відтак, культурно-семантичний методологічний підхід слугує важливим інструментом нашого дослідження.

Під терміном “культура” мається на увазі широке коло явищ етнографічного, історичного та географічного характеру. Деякі дослідники включають у поняття “культура” своєрідність мовної культури світу. Інші особливо підкреслюють необхідність обліку “локальної культури”. У книзі “Мова і культура” [Верещагин 2005, с. 32] Е.М.Верещагин і В.Г. Костомаров дають таке визначення: “культура – це творча діяльність людини, як минула, зафіксована, відображена в культурних цінностях, так і справжня, яка ґрунтується на розподілі цих цінностей, тобто перетворює багатство людської історії у внутрішнє багатство живих особистостей, втілювана в універсальному освоєнні, переробці дійсності і самої людини”.

Таким чином, розглядаючи словник, як інструмент для контакту двох культур, під культурою ми розуміємо “своєрідні історично-конкретні форми людської життєдіяльності в рамках певних етнічних, національних та мовних спільнот” [Гарбовский 2004, с.374].

Культурно-семантичний підхід реалізується двома варіантами, які в свою чергу відповідають двом рівням наукового дослідження.

Перший полягає у застосуванні категорій і термінологічного апарату лінгвістики до дослідження нелінгвістичних, у нашому випадку, культурних та соціальних явищ, у яких значення власне є методологічним засобом аналізу соціальних явищ і процесів, матеріалом, на основі якого вони пояснюються. Це теоретичний рівень.

Другий рівень розглядає культуру і суспільство через сукупність текстів, породжених відповідними суб'єктами та інституціями. Культурним текстом в даному випадку є словник, який містить великий набір культурних артефактів і явищ будь-якої природи, які здатні виконувати функції носіїв змісту поняття. Ми вступаємо у взаємодію з об'єктом дослідження для того, щоб зібрати емпіричний матеріал. Далі цей матеріал піддається інтерпретації за допомогою різних методів аналізу.

Зміст процедури на першому етапі дослідження полягає у визначенні переліку семіотизованих елементів семантичного середовища соціально-культурного простору (концепти, ключові слова, повторювані відрізки моделей поведінки і схем мислення тощо), які дозволяють отримувати доступ до культурної складової і закономірностей її використання.

Однак дослідження, спрямоване на опис репертуару культурних складових, не є самодостатнім. Ці складові виступають або способом проникнення у суть досліджуваних соціокультурних явищ і об'єктів, або засобом взаємодії з предметом дослідження або пояснювальною конструкцією. І це являє собою суть наступного етапу семантичного дослідження. Цей етап є ключовим і визначає успіх всього дослідження в галузі соціально-культурних процесів і явищ. На другому етапі виділений перелік семіотизованих елементів піддається аналізу з метою визначення їх змісту. Тут також виявляється певна типологічна єдність різноманітних засобів семантичного аналізу. Вони можуть бути згруповані у три основні класи методів опису культурної складової:

1) через етимологію одиниці аналізу та історію його застосування в різних соціальних контекстах (еволюційно-історичний підхід);

2) через опис семантичного поля і всіх необхідних складових виділеного елемента, створення переліку практик застосування його на конкретному синхронному зрізі для певної соціально-культурної групи (структурно-функціональний і феноменологічний підходи);

3) через перенесення в семантичне поле інших культур, пошук відповідних семантичних еквівалентів в рамках іншого соціально-культурного досвіду (компаративний підхід).

Виділені засоби можуть виступати різними аспектами однієї процедури. А.Вежбицька, формулюючи принципи лінгвокультурологічного аналізу концептів, використовує всі три описані процедури [Вежбицкая 2001, с. 228].

Отже, культурно-семантичний підхід представлений рядом методологічних процедур, які піддаються певній концептуалізації. Насамперед, підхід передбачає дві моделі його застосування, пов'язані з двоїстою роллю соціально-культурної складової у пізнавальній процедурі: вона виступає або об'єктом, або методом дослідження. Ця двоїстість визначає двоїстість розуміння категорії “культурний текст”. Але і в тому, і в іншому випадку прийнято говорити про культурно-семантичний методологічний підхід. Цей підхід, на нашу думку, є найбільш ефективним при дослідженні українсько-японського словника А. Діброви та В. Одинця, що вийшов друком у м. Харбіні (тепер КНР) у 1944 р., а також слугує інструментом дослідження культурного та соціального пізнання, застосування якого знаходиться у прямій залежності від соціально-культурного контексту українсько-японських взаємовідносин у першій половині ХХ століття.

Особливістю словника є те, що автори не оминули увагою культурно-марковану лексику (*етнолексими* або *реалії*). Як правило, така лексика є найважчою для розуміння не носіями мови, оскільки називає поняття, традиції та обряди кардинально відмінні від японського світосприйняття. Метою її введення було ознайомлення японців із найвидатнішими українськими культурними та суспільними діячами, предметами побуту, обрядами та культурними символами українського народу (*вечерниці, гайдук, дума, затірка, мазанка, козак тощо*). Цікавими є спроби перекладу таких слів укладачами словника, оскільки, в основному вони вдавалися до описового перекладу, адже підібрати прямий еквівалент у мові, у свідомості носіїв якої зовсім відсутнє таке поняття дуже важко: *вечерниці – 青年男女の夜の集まり, дума – ウクライナ民族の古い歌, затірка – ウクライナ麦粉料理の一種, мазанка – 粘土壁の小屋*.

У цьому контексті відома дослідниця А. Вежбицька зауважувала, що поняття можуть існувати без слів, однак, по-перше, наявність слова (окремої лексичної одиниці) слугує прямим свідченням існування цього поняття, а за його відсутності, у кращому випадку, лише побічним свідченням. По-друге, при людському спілкуванні недостатньо лише „володіння” поняттям, важливими є також засоби передачі його іншим людям. Для таких культурно-маркованих понять передача можлива лише за допомогою описових конструкцій чи парафраз, проте для інших – необхідно мати пряме лексичне вираження. Отже, А. Вежбицька вказує на важливість використання не тільки понять, але й слів, які виражають їх зміст у нерозривній єдності з ними. Ця єдність має особливе значення при перекладі з української мови на японську, яка

абсолютно відмінна у своїх виражальних засобах, оскільки в цьому процесі неможливо уникнути випадіння певних елементів і слова не можуть зберегти абсолютного значення, не маючи точних еквівалентів [Дротянко 2010, с. 85]. Деякі мовознавці, наприклад, В. фон Гумбольдт дотримувалися точки зору, що усі мови у своїй основі є етно- та культурно-специфічними утвореннями, і лише невелика кількість слів у мові, має точні смислові еквіваленти в усіх інших мовах [Гумбольдт 2000, с. 164]. Одночасно, думка, що слово у мові не може мати точного відповідника не то щоб в усіх, а навіть у багатьох світових мовах також має своїх прибічників.

Як висновок можна зазначити, що культурно-семантичний підхід у нашому дослідженні українсько-японського словника дозволить класифікувати способи перекладу слів та встановити зв'язок між обраним способом перекладу та значенням слова, адже цей методологічний підхід розглядає мовні одиниці на рівні словникових дефініцій та контексту. Вибір того чи іншого варіанту перекладу українською реалії японською мовою також залежить від того, який саме компонент значення слова укладач хотів або мав можливість активізувати у значенні перекладу. До того ж, за допомогою порівняльно-семантичного аналізу на базі української та японської мов, ми зможемо сформулювати необхідні висновки стосовно зв'язків та розходжень між значеннями реалій у досліджуваних мовах, а також виокремити специфіку мовних понять характерних для культур України та Японії. Виходячи з цього, при дослідженні першого українсько-японського словника культурно-семантичний методологічний підхід дозволяє виділити нам такі завдання:

- розкрити значення українських культурних реалій у реєстрі словника та визначити, яким чином вони були перекладені японською мовою;
- виявити ступінь трансформації значення українських лексем у японському перекладі та охарактеризувати їх;
- виявити на скільки спосіб перекладу українських реалій обумовлений значенням їх у японській мові;
- провести порівняльно-семантичний аналіз культурно-маркованої лексики;
- визначити роль референції у встановленні значення слова;
- класифікувати культурні реалії за тематичними групами.

Емпіричний аналіз різних мов світу говорить про те, що їх словниковий склад містить безліч абсолютно чужорідних для нас понять. Значення цих слів, вагомих для розуміння української культури і українського національного характеру, все-ж-таки можна висловити японською мовою. Однак ніяке розуміння цих важливих та своєрідних для даної культури слів неможливе без першочергового усвідомлення того, що вони „нам не властиві”.

Список використаних джерел:

1. Антонов В.И. Язык и культура: особенности этносемантической интерпретации // Вестник Московского университета, серия 7. Философия. – 2001. – № 2. – С. 50–59.;
2. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 288 с.;
3. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура. М.: Индрик, 2005. – 1038 с.;
4. Гарбовский Н.К. Теория перевода. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2004. – 544 с.;

5. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. – М.: ОАО ИГ “Прогресс”, 2000. – 400 с.;
6. Дротянко Л.Г. Філософія наукового пізнання: підручник / Л.Г.Дротянко. – К.: Вид-во Нац. авіац. ун-ту, 2010. – 224 с.;
7. Мальцева Д.Г. Страноведение через фразеологизмы. Пособие по немецкому языку: учеб. пособие / Д.Г. Мальцева. – М.: Высш. шк., 1991. – 173 с.;
8. Українсько-ніппонський словник [уклад. А.Діброва та В.Одинець]. — Х.: Українська Національна колонія, 1944. — 267с.

カテリーナ・ゴロフコ
シェフチェンコ記念キエフ国立大学、キエフ市

「アナトリ・ジブローワやワシーリ・オジネツによるウクライナ・日本語辞典」
の研究に用いる文化・意味・方法論的なアプローチの特徴

本論文では、「アナトリ・ジブローワやワシーリ・オジネツによるウクライナ・日本語辞典」の民族文化的な単語層の研究手段である文化・意味・方法論的なアプローチ、また、翻訳における民族文化的な言語単位の適応問題を考察。

キーワード：文化・意味的なアプローチ、実在物、指示、文脈、辞典。

K. Golovko

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

**THE SPECIFICITY OF CULTURAL SEMANTIC
APPROACH IMPLEMENTATION IN THE COURSE OF THE
“UKRAINIAN-NIPPONESE DICTIONARY BY DIBROVA A.
AND ODINETZ V.” RESEARCH**

This article is mainly focused on the research of the cultural semantic methodological approach as a means to study national cultural layer of words in the «Ukrainian-Nipponese dictionary by Dibrova A. and Odinetz V.», as well as the problem of the national and cultural language units adaptation during the translation.

Key words: *cultural semantic approach, realia, reference, context, dictionary.*